

~~247-196~~ 195

MFN-5933

8488 STATM

ПАРТІЯ УКРАЇНСЬКИХ СОЦІАЛІСТІВ-РЕВОЛЮЦІОНЕРІВ

„Боротьбою здобудем ми право своє!“

ЕНГЕЛЬБЕРТ ПЕРНЕРСТОФЕР

ПРО НОВІТНІЙ НАЦІОНАЛІЗМ

Переклад з німецького за дозволом автора

Друк і наклад партійної друкарні
1915

Digitized by Google

ВІД РЕДАКЦІЇ.

Стаття тов. Енгельберта Пернерсторфера, одного з найвизначніших членів австрійсько-німецької соціал-демократії й віцепрезидента австрійського парламенту, надрукована в „Die neue Rundschau“ (май, 1915), дає інтересний причинок до теорії національного питання, і тому ми уважали за вказане умістити її в нашій видавництві.

В листі, який шановний автор прислав нам у відповідь на нашу просьбу дати дозволене видати український переклад його праці, висловлює він щирю симпатію до нашого народу й його визвольних змагань і між иншим пише: „З цілого серця бажаю, щоби побідний похід проти Росії йшов далі й приніс свободу Вашому народови“. Ми дуже високо цінимо се щире бажане представника австрійсько-німецької соціалдемократії, цінимо його тим більше, що воно незвичайно різко відбиває від становища наших російських товаришів і показує велику вартість справжнього націоналізму в противенстві до „космополітизму“ російських соціалістів, який одначе тепер з незвичайною легкістю перемінив ся у них в заборчість і національний шовінізм.

За редакцію
МИКОЛА ЗАЛІЗНЯК.

ПРО НОВІТНІЙ НАЦІОНАЛІЗМ.

Число тих, що вірили в зник національностей наслідком зросту міжнародних зносин, є велике і чималим воно лишило ся й доси, по досвідах війни. Є се ті, що гадають, що зріст цивілізації й культури витворить таке зближене між народами, що різниці між ними будуть все меншати, аж поки з часом не зникнуть зовсім.

Сей погляд є теоретичним. Він не основуєть ся на жаднім досвіді, що більше, він навіть стоїть в суперечности з дотеперішним досвідом. Він походить або з загально-людського ідеалу в дійсности чужих собі людей або з привязаня до не так інтернаціонального, як інтернаціоналістичного догмату, до якого й має допасувати ся історія.

Правда, протягом останних двох поколінь думка про загально-людську єдність зробила несподіваний поступ. Космополітизм 18. століття — се була лише балаканина з добрими замірами, натомість інтернаціоналізм нашого часу стоїть на твердім ґрунті спільних ідей і інтересів, яких є свідомою ціла людскість. Сіи спільності служать найкращі люде кожного народу.

Він має організовані корпорації, з яких найповажнішою є інтернаціональний соціалізм. Власне від нього мільйони людей сподівалися, що він буде досить сильний, щоби далі вдержати світовий мир і перешкодити війні, яка повстала наслідком тенденцій «буржуазних» держав. Ся надія могла поширити ся лише тому, що все ще мали на увазі старий інтернаціоналізм, який що правда признавав національність як дійсний факт, але вартість кожної національності бачив лише в її революційній силі. Він таксував різні національності не на основі їх внутрішньої вартости або їх власного права, а на основі схеми ним самим установлених конечностей.

Також доцільність відогравала тут велику ролю. Для справжнього інтернаціоналіста старого стиля се певного рода тупоумність, коли один малочисельний нарід не розіллеть ся в другім більшчисельнім з висшою культурою. Національність є для нього чимсь випадковим, неприродним, чимсь, що належить залишити, коли того вимагає доцільність. Мова є для нього тільки середником до порозуміння, а не висловом своєрідного людського ества. У такого інтернаціоналіста нема ніякої внутрішньої звязи з національністю.

Сей старий інтернаціоналізм вже давно минув ся. Та він однак не стратив всіх своїх сил. Традиція се найбільша сила! Передовсім повздержуюча! Модерний соціалізм тісно звязаний з поглядами на національність основателів старого інтернаціоналу, головню ж з поглядим Карла

нальні питання прийняли в цілості лише Німці. Романські і славянські нації ніколи не думали принести свою національність в жертву безкровному інтернаціоналізмови. Так само не зробили цього й інші ненімецькі германські народи. Німці се найбільше доктринерський нарід на світі (побіч Жидів).

Вони дуже часто не одну теорію доводять в своїх розумованнях так далеко до кінця, що вона зовсім розлітаєть ся. До того прилучаєть ся політичний розвій Німеччини, який поставив соціалдемократію в виїмкові услів'я, та який зробив се, що її найбільші противники залюбки називали себе національними партіями.

Сим способом злучили ся в німецькім народі всі умовини, щоби науці старого інтернаціоналізму запезпечити істнуванє, і то навіть тоді, коли він у своїм нутрі давно вже пережив ся. Та се забезпеченє істнуваня було тільки в теорії.

Дійсність та жите розвіяли той старий інтернаціоналізм як піря. Німецька соціяльна демократія дня 4. серпня показала ся як свідома своєї національної відвічальности і сей стан в ґрунті річи лишив ся. Одною з перших жертв війни був Д-р Франк з Мангайму, один з найкращих і найвизначнійших проводирів німецької соціалдемократії. Стало ся те, чого ніхто не сподівав ся: Німецька соціалдемократія виявила свій німецький, національний характер.

Отже націоналізм мусить бути щось більше, як лише унасліджене явище, як гидкий шовінізм, його коріння йде глибоко в людське царство світа.

Історія се ніщо иньше, як тільки історія народів і держав, в яких вони проживають. Нарід є основою і первопричиною всеї людської творчости.

Хто сі річи схоче поминути або теоретично »побороти«, сей певно програє. Теорії ніколи не поконують фактів.

Противно! Ми мусимо ясно освідомити собі, що найсильнішим чинником в людстві є народи, бо тільки вони є творцями історії. Лиш вони творять держави, лиш вони розвивають цивілізацію і культуру.

І тут лежить суть річи. Раз Гете говорив про світову літературу. При тім не думав він зовсім про спільну мову, противно він недвозначно зазначив, що тим хоче він всім націям визначити їх своєрідне місце в тій всесвітній літературі. Ми говоримо про всесвітню культуру і знаємо при тім добре, що не є вона нічим иньшим, як сумою всіх поодиноких культур. Бо нема иньшої культури, як тільки національна. То відносить ся навіть до тих проявів культури, які з мовою не мають нічого спільного. Хоч як значні були все взаїмні впливи культурних народів на всіх полях штуки, так все таки поодинокі явища кожної штуки мають ще національний характер, і то тим більший, чим висше ся штука стоїть. Гетівський »Фавст«, се найвисший і найбільш досконалий поетичний вислів німецького ества. Діфференціяція національної штуки у своїм вислові є так сильна, що лише деколи один нарід зумів вповні зрозуміти другого. Ми Німці часто величаємо ся тим, що вміємо вти-

нам в тім найпрямі совісних зусиль. Рівночасно однак чесно мусимо признати ся до того, що так як наскрізь розуміємо культури заходу, так з другої сторони подібно як всі Європейці ще далеко не зовсім опанували ми культури сходу, а се здаєть ся тому, що за мало їх знаємо.

Все, що має кождий нарід найбільшого і найвисшого в своїм естві, все те виявляє він в своїй духовій культурі. А вершком її є наука.

Чим горячіше бажаємо ми висшого розвою людства, тим висше мусимо цїнити народи як самостійних двигачів своєрідних культур. Навіть націоналізм членів найменшого народу, хочби він був щойно в початках свого розвою, є оправданий і святий. А як виглядає Німець, для якого його національність є чимсь рівнодушним, чимсь рівнодушним, чимсь другорядним? Він стоїть нероздільно від того загалу і посеред нього, а зраджуючи свою національність, зраджує сам себе. Тільки внутрі своєї нації може він сповняти висші завдання. Коли відрікаєть ся він від неї, так тоді зрікаєть він добровільно найкращої частини своєї гідности. Хиба що ми відмовимо йому повноти зміслів (як глухим, кривим та сліпим).

Широкі маси народу бачать в нації неясно і відрухово лише велике одноцільне тіло, однак хто чим висше піднесеть ся в освіті, той тим сильнійше признає високу і непроминаючу вартість нації, той тим сильнійше її любить. Можна безпечно сказати, що хто відвертаєть ся від своєї нації є або безкровний і бездушний теоретик або Banause.

Національне почуванє є або містичне або набуте. Так воно є в дійсности. Цілі два покоління працювали ми над тим, щоби серед робітництва заціпити легковажене для німецьких національних почувань. І то серед сприяючих тому зусилю обставин. І се соромно не вдало ся. З тим фактом будемо мусіли в будуччині числити ся. Найбільше основна, найбільше вишколена і найкраще зорганізована соціалдемократія цілого культурного світа в хвили небезпеки станула по стороні вітчизни.

Відкиньмо тепер всю містику і вразливість, а представмо собі ясно, що то є нація і що вона означає. Се можна коротко і вичерпуючо сказати. Після слів Отто Бауера*) творить націю спільна мова, спільна історія і спільна доля. Наші фанатики раси підносять як найважнійше расу. Але ся має лише підрядне значінне. Кождий культурний нарід, як знаємо, є витвором змішаня рас. Сі три висше наведені ціхи лучать певний загал людей нерозривно разом і дають йому також певні завдання на будуче. І тому зовсім зрозумілим є, що народи, які мають перед собою великі завдання будучности, борять ся до останнього не лише за своє істнованне, але також за свою свободу рухів.

*) Національне питанє і соціалдемократія. Відень. Людова книгарня. 1907. Твір сей є для сього питання основний. Та на жаль він не найшов в Німеччині належної уваги, здаєть ся тому, що появил ся в соціалдемократичному виданню. Коли-би появил ся накладом буржуазійним — був би певно здобув собі в дповідне признание. Молодий учений опрацював се питанне методом думаня маркізму. Хто науково займаєть ся національним питаннем,

Завдання будучности німецького народу не дадуть ся розв'язати инакше, як лише виходячи з сього заложення. Вони дадуть ся розв'язати лише тоді, коли сей нарід буде свідомий своєї німецькості. Може декому видавати ся дивним, що так говорить соціяліст. Та менше здивований буде той, хто знає соціялістів ненімецьких країв, які ніколи не сумнівали ся при се, що вони належать до свого народу. Поодинокі люди, що стоять одинцем, як колись Герве, не доказують нічого. А якраз найбільший соціяліст нашого часу, Жан Жорес, який як чоловік, учений і політик був найвизначнішим явищем не тільки теперішности, про сі порушені нами питання написав в незрівняний спосіб. «Neue Rundschau» подала вже своїм читачам той уступ з його знаменитого твору «Die neue Armee» (Jena, Diederichs, 1913. 493 ст.), який займаєть ся історичною функцією капіталізму. Є се частина десятого розділу, який має навіть заголовок «Армія, Вітчизна і Пролетаріят». В вичерпуючий, а можна навіть сказати закінчуючий спосіб висвітлює він в тім розділі також і питання націоналізму. Він вказує на те, що клясова борба і націоналізм не є зовсім переходовими противенствами, що нація се одна цілість і що ми не можемо ніяк твердити, немовби то «модерний пролетаріят є чужинцем серед своєї нації, яку він однак що дня може перетворювати й якої будучу долю має приготувати.» Він вказує на те, «якою величезною недорічністю є твердження, що вітчизна є для пролетара рівнодушною.» Національні і демократичні домаганя все з собою покривають ся. Говорене, що «про-

летарі не мають вітчизни, є абсурдом, а навіть криє в собі небезпеку.» «Демократія і нація є дійсними основними умовинами кожного дальшого і висшого розвою. Сильне і багате понятє вітчизни дістає сим способом ще новий, висший і обширний зміст. Позірна криза ідеї вітчизни є кризою розвитку.» Пролетарі, всі мужі соціальної справедливости і інтернаціонального мира пруть »до рівної вітчизни людства, до загальної вітчизни вільної праці і єдинених націй. А сї пляни не снують вони на пусто. Сей свій високий ідеал можуть вони здійснити тільки в автономній нації, по правилах політики і боротьби, які є залежні від історії кожного краю і від елементів, які їм дає кожда національна субстанція.» З натиском висказує він думку, що нації є індивідуальностями, особливим відбитєм духового життя людей, а зник нації зробив би людство біднішим. Робітники, після його слів, можуть побідити тільки тоді, коли »вони в кождім краю присвоять собі найвисші прикмети душі й розуму і правдиву есенцію національного характеру, бо нове людство може бути тільки тоді багате і повне життя, коли особливість кожного народу треває безупинно в загальній гармонії і коли вітчизна є брешучими струнами ліри людства.» Так проповідує Жорес робітникам націоналізм, який є так само далекий від шовінізму крикливих патріотів, як і від чужого дійсности і воздушного, старого інтернаціоналізму: »Ідея інтернаціоналізму і вітчизна є від нині з собою звязані. В інтернаціоналізмі находити незалежність нації

ціях відповідає інтернаціоналізм найсильнішим і найшляхотнішим органам. Ми можемо навіть сказати: інтернаціоналізм в малій кількості відводить від вітчизни, сильний інтернаціоналізм вертає до вітчизни. Дещо патріотизму відводить від інтернаціоналізму, великий патріотизм приводить до інтернаціоналізму.« Коли Жорес говорить про патріотизм, то се слово обіймає в собі вітчизну і нарід. Ті два поняття творять для нього цілість.

Війна показала, що ся організація, яка числом своїх членів і великим розростом в цілім культурнім світі сильно перевищила всі иньші інтернаціональні організації, не ставила, а навіть ніколи й не хотіла ставити опору націоналізмови. Елементарна сила націоналізму побідила. Всі стали при своїм народі.

Ся справа є так важна, що вона буде мусіла мати переважаючий вплив на дальшу політику всіх держав і всіх народів. Наскільки держави ведуть внутрішню і зовнішню політику, вони мусять більше, як се до тепер робили, брати під увагу настрої нації. Всі партії, о скільки хочуть перевести свої програми, мусять робити се на основі дійсности, на основі нинішньої держави, навіть тоді, коли хочуть основної переміни тої держави, як пр. ми соціалісти. Вітчизна і нарід є тим незнищимим полем, на яким будуть мусіли розіграти ся всі боротьби за поступ. Погляди на розвій культури людства належать до ярко зазначених противенств в кожній державі і в кождім народі. Тут починають ся сі боротьби, які мають розвести ся між ограниченим і зненавидженим шовінізмом, між

мрачним і неприродним всесвітнім космополітизмом, а між благородним, в собі самим скріпленим націоналізмом, який однак глядить в будучність. Сей націоналізм є саме синтезою забезпеченої народности і всеобіймаючої людської думки. Ми не виходимо від поняття людства до поодинокі або поодиноких груп. Противно: тільки від групи доходить ся до людства.

Се, на що ми одиноко надіємо ся і над чим ми всі, для яких цілю є висша культура, працюємо, є не заник нації, бо се був би порожний і страчений труд, але противно її скріплене і піднесене. Правдиво освічений чоловік не знає ненависти до нації. Її знають лише невироблені маси. Кожда освічена людина знає, що завдячує вона своїй власній нації і має гордість, далеку від зарозумілости і вивисшеня, яка є ознакою кожного вільного чоловіка. Чим висше ставить він свій нарід, тим висші ставить він сам перед себе цілі, бо він хоче бути гідним свого народу. В тім напрямі ми Німці повинні мати національну гордість, бо наш нарід багато причинив ся до будови нового людства. Але та гордість накладає на нас великі обовязання як супроти нашого народу так і супроти цілого людства.

Вийшли з друку такі книжки:

- Н. АНДРЕЄВ — Початки релігії.
А. БАХ — Економічні нариси.
А. БАХ — Цар — Голод.
Ф. ВОЛХОВСЬКИЙ — Як мужик став довжником у всіх.
Ф. ВОЛХОВСЬКИЙ — Казка про несправедного царя.
Ф. ВОЛХОВСЬКИЙ — Казка про салдатську душу.
С. ДІКШТАЙН — Хто з чого живе?
М. ДРАГОМАНІВ — Чудацькі думки про українську національну справу.
М. ДРАГОМАНІВ — Листи на наддніпрянську Україну.
М. ДРАГОМАНІВ — Віра і громадські справи.
М. ДРАГОМАНІВ — Рай і поступ.
М. ДРАГОМАНІВ — Оповідання про заздрих богів.
Х. ЖИТЛОВСЬКИЙ — Соціалізм і національне питання.
М. ЗАЛІЗНЯК — Самостійна Україна неосоці-

- М. ЗАЛІЗНЯК — Українці, Росія й війна.
- К. КАВТСЬКИЙ — Національна держава, імперіялістична держава й союз держав. Переклад з німецького з додатком: Д. СМЕТАНКА — Соціалізм, завойовницька політика, патріотизм і націоналізм.
- К. КАВТСЬКИЙ — Національність й інтернаціональність.
- Л. КУЛЬЧИЦЬКИЙ — Федералізм і соціалістична політика.
- Ф. ЛЯССАЛЬ — Програма робітників.
- Ф. ЛЯССАЛЬ — Про суть конституції.
- М. ЛОЗИНСЬКИЙ — Українська Галичина окремих коронний край!
- В. ЛІБКНЕХТ — Чи Європа має скозачіти?
- М. МИХАЙЛЕНКО — Національне питанє в Росії й війна.
- М. МИХАЙЛЕНКО. — Росія й Україна.
- М. МИХАЙЛЕНКО — «Визвольні Маніфести» російського уряду в теперішній війні.
- О. НАЗРУК — Що се є: суспільні кляси, боротьба кляс, буржуазія, пролетаріят, капіталізм і організація.
- Е. ПЕРНЕРСТОУФЕР — Про новітній націоналізм.
- К. РЕННЕР — Національна справа, інтернаціоналізм, імперіялізм і соціалізм.
- К. РЕННЕР — Нація, як правна ідея й інтернаціонал.

Ю. РУЧКА — Російські соціялісти й теперішня війна.

В. РЮМИНСЬКИЙ — Повстанє селян в Англії.
Чи є тепер панщина?

В. ШВАЧКА — Чому позичали віру?

В німецькій мові вийшли:

G. RUCZKA — Die russischen Sozialisten und der gegenwärtige Krieg.

G. RUCZKA — Die französischen Sozialisten und der Krieg.

В „Політичній Бібліотеці“ вийшли:

Л. ВАСИЛЕНКО — Світова війна.

М. ДРАГОМАНІВ — Старі хартії вільности.

М. ЛОЗИНСЬКИЙ — Утворенне українського коронного краю в Австрії.

С. ТОМАШІВСЬКИЙ: Галичина. Політично-історичний нарис з приводу світової війни.

Друкують ся або готуються до друку:

Ж. ЖОРЕС — Батьківщина і робітництво.

М. БОРИСОВ — Соціалізм і проблема національної автономії.

К. ЛЯЙТНЕР — Імперіялізм московського народу.
Національна справа й Партія Соціялістів-Револуціонерів.

Галичина й її національне значінє для України.

Е. БЕРНШТАЙН — Інтернаціонал робітничої кляси
й європейська війна.

І. СОКИРА — Хай Європа козачіє!

До уґрунтованя програми української соці-
ялістичної партії.

М. ДРАГОМАНІВ — Про неволю віри.

М. ДРАГОМАНІВ — Швайцарська республіка.

Е. ВАНДЕРВЕЛЬД — Ідеалїзм в марксїзмі.

Л. ШИШКО — Оповіданя з московської історії.
Частини I—III.

Л. ШИШКО — Робочий нарід і державний лад.

Національна справа в Росії й як її полагодити.

Боротьба за землю і волю в Росії.

Як бороти ся за землю і волю.

Що таке свобода й як її добувати.

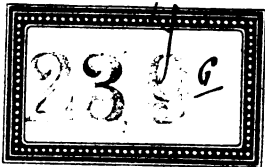
Від самодержавства до народоправства.

Панщина й її упадок в західній Європі.

Французська армія під час великої революції.

Славетні дні турецького війська.

В. ВИННИЧЕНКО — Боротьба (Оповіданє).

8+89
оціялістів-Револуціонерів.

отьюо здобудем ми право своє!"

MFN-5934

111254

Віра і громадські справи.

Написав
Михайло Драгоманів.

Друк і наклад партійної друкарні.
1915.

Від редакції.

Перше виданє сеї книжочки Михайла Драгоманова вийшло в Коломиї в 1892. році яко третій випуск „Бібліотеки Хлібороба“. З сього виданя ми й робимо тепер передрук, бо книжочки вже давно нема в обороті, а вона й доси зовсім нічого не стратила з своєї вартости.

За редакцію
Микола Залізняк.

I.

Противники всяких поступових домагань виступають між іншим з тим, що „поступ віднімає у народа віру в Бога“. Треба сю справу пояснити.

Правда, що є багато таких людей, котрі зовсім інакше думають про світ та Бога, про душу та тіло, про церковні справи, ніж як навчають римсько-католицькі попи. А є й такі, що зовсім не покладають ся ні на яку примусову науку, хоч би вона покликувалась і на саме Євангеліє, а до всего силують ся доходити вільним розумом та пробою. Тільки сего не можна їм брати за але, бо на то у чоловіка і є розум, щоб думати, досліджувати всего. Поки дійдуть люде до правди, не рав помилять ся, а все таки вкінци дійдуть, і буде то на користь усім.

Возьміть на приклад хороби. Колись усі думали, що хороби насилають ся людям або другими людьми, або богами, — і проти хороб уживали не ліків, а шептання, молитов, або святої води та оливи і т. и. Хто думав інакше, той уважав ся за поганого безбожника, — аж в кінци подоходили вчені люде до того, що хоч про деякі хороби до-

кладно знають, з чого вони і чим їх лічити. Так воно робить ся і з другими справами, в котрих учені люде не складають ся на примусові думки, хоч би ті думки виходили і з церковних книг, а вільним розумом і пробою доходять до правди, котра обертаєть ся на користь людям.

А до того треба знати, що думки людей про віру власне не мусять належати до громадських справ. Громада не може домагати ся, щоб усі люде мали однакові думки про віру. Тепер навіть у нас нема такого села, де не було різновірців: християн різних обрядів, або й жидів. А коли поглянемо на ширший світ, то побачимо, що різновірства там ще більше: в однім нашім народі, українським, є і так звані католики восточного обряду, і католики латинського обряду, і люде греко-восточної церкви, от як на Буковині, де ту церкву звуть волоською, та в російській Україні; а окрім того є серед Українців і так звані протестанти — що обходять ся без попів, от як деякі на угорській Русі, або в російській Україні братчики, котрих там начальство зве штундарями. Окрім того скрізь і в нашій землі є жида, а по ширшім світі магометане і люде других церков та вір.

Колись то і найрозумніші люде думали, що треба добиватись до того, щоб усі люде мали однакову віру, а для того треба карати і нищити тих, що мають не такі думки про віру, яких держить ся громада та її попи. Ось старі жидівські попи напр. поклали були закон, щоб усякого

такого, що держиться іншої віри, — вбивати. В жидівських законах, котрі і тепер стоять у Біблії як слово божє, говорить ся про те, щоб вибити всіх людей, котрі жили в землі, куди увійшли жиди, і котрі не поклонялись жидівському богови, а також щоб вбивати всіх людей і навіть товар у тім місті, де би завелась нова віра, а місто спалити. Після таких законів жидівські попи засудили на смерть і Ісуса Христа і багато його учеників. Подібні закони видавали проти перших християн і цісарі римські, як у їх країни зайшла віра християнська і люде стали відпадати від старої римської віри. Тоді християнські учителі стали казати, що громаді та начальству нема діла до того, якої хто віри: аби чоловік сповняв громадські обовязки, платив податки, служив у війську, — того й досить для громади і для начальства, — а як він вірує, то справа, котра належить до його совісти, до його стосунків просто з Богом, що Бог не може бажати, щоб кого силою приведено до него і навіть ображають ся тим.

Довго таки наборолись усякі попи старих вір і римське начальство, щоб викоренити християнську віру, але даремно; число християн усе росло, — і вкінці цісар Константин видав закон, щоб усякому, в тім числі й християнам, вільно було держатись такої віри, якої хоче. Так увільнились від переслідування християне. Але скоро їм мало стало волі, і коли, по Константині, і цісарі стали християнами, попи християнські забажали, щоби в державі християнській заведений

був старий жидівський закон, після котрого колись мучено самих християн. Єпископи християнські стали намовляти цїсарів, щоб вони заборонили усякі віри, окрім християнської, та ще такої, яку викладають єпископи на своїх соборах. Тоді стали уряди християнські руйнувати церкви старих вір та бити їх прихильників. Алеж і християне не однаково думали про такі річі, котрих навчали єпископи, як то, що Бог один і потрійний, що Ісус Христос рівночасно і Бог і людина, про то, чи годить ся молитись до образів, чи ні, і т. і. Та й на соборах самі єпископи не однаково постановляли. З того виходили спори між християнами; — одні християни називали других єретиками, схизматиками і проклинали одні других, і кожда сторона тільки себе уважала за правовірних, або православних. Як цїсарем ставав прихильник якої сторони, то думки її становились обовязковими для всіх, а християн других думок мучено. Деколи один і той самий цїсар за життя переміняв думки, то перемінялись і примуси й караня. Ніколи поганські уряди не мучили так християн, як мучили християне одні других.

Мільони людей пропали через то, особливо в сторонах церкви восточної, грецької; цілі країни спустошились, — але все таки ріжниця в думках про віру не щезла там, бо не можна силою примусити людину, щоби не думала. Всі сі заходи довели тільки до того, що попівство грецької церкви та уряд цїсарський грецький

остогид многим людям і вони раді були, як прийшли на грецьке цїсарство війною Араби нової віри, Магометової.

Магометова віра в основі своїй подібна до жидівської та християнської, — тільки простіща, (узнає одного Бога, без Трійці, не знає образів святих, — менче має приписів про їду і т. і., ніж жидівська віра), — а до того спершу Магомет признавав повну волю і рівність для християн і жидів, хоч відтак став і він силою притягати людей до своєї віри. Та все таки в магометанській державі була признана воля для всіх громад християнських та жидівських, тільки що магометане уважались за єдиних правовірних і тільки самі одні мали права державні: до уряду, до війська, платили менчі податки і т. і. Через се все богато християн, котрим остогидла бійка за віру, спершу радо приймали магометанський уряд, а дальше богато їх перейшло і до віри Магометової. Тількиж і по магометанських державах остались і християне і позаяк вони вважають ся за низчих, ніж магометане, то вони тим ображають ся і сприяють тепер ворогам тих держав. Так і магометанський уряд, як колись грецький християнський, не міг добитись, щоби знищити ріжницю в думках про віру, а нерівність права між тими, що вважають ся за правовірних і неправовірних, доводить магометанські держави до того самого, що ослабило державу грецьку християнську, — то є до ненависти неправовірних проти держави. ✕

II.

В західній, латинській половині християнського світа спершу було менше розвинене письменство і через то люде менше вдумували ся в церковну науку і менше виробляло ся незгідних з наукою єпископів думок про віру, ніж у восточній грецькій половині. Тільки-ж з часом різниця в думках сих стала зростати й серед християн латинської, або римської церкви. По трохи виробили ся тут думки, котрі тепер звуть євангелицькими, — то є, що людина, щоби спасти свою душу, мусить слухати тільки того, що навчає євангеліє, читати євангеліє просто самому і розуміти, як Бог на душу покладає. Єпископи та папи карали огнем людей, котрі таке навчали, свіцькі уряди за приводом папів пустошили цілі країни, де такі думки ширились дуже між людом, ось напр. як полуднева Франція, або чеська земля в австрійськім цїсарстві, але — все таки знищити таких думок не могла. Триста років тому назад стала в землях церкви латинської велика зміна, або по латинськи реформація: цілі країни, як половина Німеччини та Швайцарії, Англія, багато людей у Франції, Австрії, Польщі і т. инчих наклонились до думок більше або менше подібних до євангелицьких, відпали від римської церкви і склали собі осібні церковні громади. Звуть ті громади протестантами, бо батьки їх протестували колись проти примусу слухати римської церкви, що видав був цїсарський німецький уряд.

Довго уряди, що слухали римських папів, бороли ся з протестантами, палили їх, мучили, воювали. Протестанти й собі, як де була їх більшість, били прихильників римської церкви й папи, котрого вважали за антихриста. Та все таки ні в цілім світі, що колись належав до латинської церкви, ні в поодиноких країнах уряди не добили ся того, щоби знищити різницю в думках про віру і витворити однаковість чи то римську, чи то протестантську. Розказують, що цісар Кароль V, за котрого сильно вибухнув в Німеччині, за проводом Лютра, протестантський рух і котрий багато набив і намучив протестантів, під конєць свого життя любував ся в годинниках, мав їх багато і все хотів довести до того, щоби стрілки в усіх годинниках показували однаково, мінута в мінуту, і ніяк того не міг добити ся. „От воно як, сказав одного разу цісар Кароль, а я ж то хотів, щоби люди однаково думали!“

По довгих суперечках та війнах з поводу віри, що підняли ся по християнським світі, коли повстав протестантський рух, розумніші та ліпші люде різних вір додумали ся до того, що всякий примус в справах віри є річ погана і шкідлива для громади і для самої віри і що різниця в думках людських виходить з самої природи людей і не тільки не шкодить людям, а служить їм до того, щоби доходити до правди та випередити одно другого наукою та добротою. Відповідно до таких думок розумні

люде ріжних вір стали навчати, що громада й кожда людина мусить полишити кожній людині волю думати про віру тай про все на світі, як її розум схоче, а домагати ся тільки, щоби ніхто другому не робив лихого та щоби всякий сповняв спільні громадські, свіцькі обовязки.

Після таких думок тепер владжено більше або менше церковне житє в усіх просвічених державах. Найбільше проведено в житє такі думки в Сполучених Державах північної Америки, куди тепер вандрують і наші люде. Там державний уряд зовсім не мішаєть ся до справ віри, то є не тільки кождому воля держати ся такої віри, якої він хоче, належати до якої церкви, чи не належати ні до якої, але державний чи громадський уряд і не дає грошей ні на які церкви і ні на яких попів — їх удержують ті, що до них признають ся, а в школах державних, чи громадських, всі діти записують ся на свіцьку науку, а церковну науку діти побирають осібно, коли того хотять батьки. Такі порядки звать ся розділ церкви від держави.

І в наших, європейських державах діло йде до таких самих порядків. Сего домагають ся екрізь радикали, котрих багато тепер екрізь. Але вже тепер у всіх просвічених державах в Європі старий примус до віри державної зломано. В австрійській державі напр. закон дає волю кождому належати до якої схоче віри, чи церкви, або не належати ні до якої, записати ся безцерковником (безконфесійним). В конституції австрійській

написано, що належність до якої церкви не має ваги на громадське чи державне право людини.

Отже хто би став докоряти чи радикалам, чи кому іншому, його думками про віру, той тільки піднімає шкідливу колотнечу межі людьми, заборонену навіть законами. Розуміть ся, кождий може стояти за своєю віру, змагати словом чи письмом перетягати до неї людей, але се він повинен робити осібно від громадських справ і зборів, на котрих можна говорити тільки про справи спільні для людей усяких думок про віру, то є про справи свіцькі: податки, військо, дороги, господарство і т. д.

В більше просвічених сторонах так роблять навіть найгорячіші прихильники церковних думок. Се тільки у нас непросвічені попи думають, що вони мусять опірати ся радикалам, а в других сторонах то до радикалів належать і попи і навіть єпископи римської церкви і виступають за радикальними думками про громадські справи спільно з протестантами і навіть людьми, котрі не хочуть належати ні до якої церкви. Так в Ірляндії є велике радикальне Товариство земельне, котре змагає до того, щоби уся земля належала до хліборобів, і в тім товаристві беруть участь латинські попи поруч із протестантами. Так у Швейцарії є Робітницька Спілка, до котрої належать робітники всеї держави, латиняне, протестанти й безцерковники. Спілка та прямує до такого упорядкованя фабрик, якого бажають соціалісти. Недавно в швейцарській державній раді було

постановлено завізувати всі уряди, щоби видали однакові закони на користь робітникам про працю на фабриках, і підняли сю справу в швейцарській раді державній два послы, один найгорячіший римський католик, а другий безцерковний професор. В Англії помер римсько-католицький архієпископ Манінґ, котрий був кардиналом, то є найвисшим церковним достойником, що вибирають з поміж себе папу. Так той Манінґ був радикал, обставав за робітниками враз із соціялістами, домагав ся, щоби кожній родині була забезпечена праця і прожиток, щоби робітники не працювали на фабриках більше, ніж десять годин на день, а в копальнях то не більше як вісім годин. Кілька років тому назад, коли робітники в англійській столиці Лондоні справляли велику процесію і віче, де домагали ся закона про осьми-годинну працю, то несли портрет кардинала Манінґа поряд з портретом звісного соціяліста Кароля Маркса, котрий з роду був жид, а відтак належав до зовсім безцерковних вольнодумців.

Так то по просвічених сторонах люде вже знають, що віра сама по собі, а громадські справи самі по собі, що кожний може думати про віру, як хоче, а в громадських справах люде всяких думок про віру можуть виступати спільно. Пора се знати і у нас.

Вийшли з друку такі книжки:

1. М. Михайленко — Національне питання в Росії й війна.
2. М. Михайленко — Росія й Україна.
3. М. Залізник — Самостійна Україна — не-соціалістичне гасло?
4. М. Залізник — Українці, Росія й війна.
5. М. Михайленко — „Визвольні маніфести“ російського уряду в теперішній війні.
6. Ю. Ручка — Російські соціалісти й теперішня війна.
7. В. Лібкнехт — Чи Європа має скозачити?
8. С. Дікштайн — Хто з чого живе?
9. Ф. Волховський — Казка про салдатську душу.
10. Ф. Волховський — Казка про несправедного царя, друге українське видання.
11. Ф. Волховський — Як мужик став довжником у всіх.
12. М. Драгоманів — Віра і громадські справи, друге українське видання.
13. В Швачка — Чому позичали віру.
14. В. Рюминський — Повстане селян в Англії.
15. М. Лозинський — Українська Галичина — окремий коронний край.

В німецькій мові вийшли:

1. Georg Ruczka — Die russischen Sozialisten und der gegenwärtige Krieg.
2. Georg Ruczka — Die französischen Sozialisten und der Krieg.

Друкують ся або готують ся до друку:

1. Галичина й її національне значіне для України.
2. М. Лозинський — Утворене українського коронного краю в Австрії.
3. Х. Житловський — Соціалізм і національне питане.
4. М. Борисов — Соціалізм і проблема національної автономії.
5. Національна справа й Партія Соціалістів-Револуціонерів.
6. К. Кавтський — Національність й інтер-національність.
7. К. Кавтський — Національна держава, імперіялістична держава й союз держав.
8. Дмитро Сметанка — Соціалізм, завойовницька політика, патріотизм і націоналізм.
9. Л. Василенко — Світова війна.
10. І. Сокира — Хай Европа козачіе!
11. Е. Бернштайн — Інтернаціонал робітничої кляси й європейська війна.

12. М. Драгоманів — Чудацькі думки про українську національну справу.
13. М. Драгоманів — Листи на наддніпрянську Україну.
14. М. Драгоманів — Про неволю віри.
15. М. Драгоманів — Рай і поступ.
16. Е. Пернерсторфер — Про новітній націоналізм.
17. К. Ляйтнер — Імперіялізм московського народу.
18. К. Реннер — Національна справа, імперіялізм і соціалізм.
19. А. Бах — Цар — Голод, друге українське видання.
20. Др. Осип Назарук — Що се є: суспільні класи, боротьба клас, буржуазія, пролетаріят, капіталізм і організація.

MFN-5935
HX550
N3
P47
1915

— 3 —

5
8790

Казка про салдатську душу.

Одного разу сатана оглядав у пеклі грішні душі й бачить — офіцерських душ у нього до біса, а салдатських зовсім нема. — „Що се, думає, таке? Покликати сюди чорта, що наглядає над військом!“

Явив ся чорт; весь генеральськими погонами обшитий, замість рогів два сталеві штики, замість хвоста шабля, замість очей дві олов'яні кулі, в кожній лапі по нагайці, а на самім заду герб його імператорської величності — все, як слід. Став військовий чорт перед сатаною, засалютував і чекає.

— Чому се, — гукнув на нього сатана, нема у нас жадної салдатської душі? Офіцерських душ багато, а салдатських зовсім нема.

— Осмілюю ся доложити вашій сатанинській величності: з офіцерів мало хто не продав нам своєї душі за чини, за ордени, за пенсії та нагороди; а салдат дбає про свою душу, бо він з робочого або селянського стану; ще до рекрутчини обдерли його, тільки в нього маєтку й лишило ся, що душа; ось він її й береже.

— Дурню! — ще страшнїйше гукнув сатана — коли салдат убогий, тим легше його спокусити!

Власне, що нї, — відповідає військовий чорт, — я вже пробував. Гроші йому давав за душу. Та що ж поробиш, коли більше як пятьдесят копійок він ніколи в руках не мав; понад піврубля він і рахувати не вмів, ну, а піврубля він без мене, не продаючи душі, добуде.

— А чини?

— Давав, — знову відповів військовий чорт. — Давав йому генеральство, коли він віддасть свою душу. Не вірять: „Дурня якого, каже, знайшов. Деж се видано, щоби в російськїм війську салдата робили генералом?“ І дійсно, годї повірити, бо в цілїм війську нема жадного генерала з салдатів.

— А ордени?

— Та які для салдата ордени? Для офіцерів, дійсно, багато сих играшок є: тут і Александри й Андреї, й Станїслави, і птахи всякі — орли білі, орли чорні! А для салдата що? Медалями йому не грати ся — не маленький; є один хрест Георгїй та ще Анненський знак — від кари на тіло нїби то визволяє, але се слова одні. Ось недавно губернатор один селян усмиряв: сїк, сїк, дійшов нарештї до запасного салдата; той і каже: — Я георгїївський кавалер, не маєте права мене карати. — Ага, каже губернатор, — ти кавалер? Вспати йому подвійну порцію!

Задумався сатана. І пішов від тих його дум густиий чад по цілім пеклі; зібрався сей чад в густі чорні хмари, і почало звідти вогнем кидати й ніби в батерій стріляти, все голоснійше, так що на-решті й сам сатана прокинув ся з задуми.

— Так ось що, сказав він, звертаючи ся до чорта, що стояв перед ним в поставі, — коли не можна у салдата купити дуку, то треба її вкрасти або підмінити. Ідиж і роби!

Засалютував військовий чорт, повернув ся на пятах і — марш! — просто до полкового командира.

А полковий командир саме тоді дуже занятий був: вираховував, скільки грошей матиме, як буде салдатів гнилими сухарами годувати. Хлоп він був високий, товстий, але рахунки не дуже добре знав. Тому не диво, що з бідолахи аж піт льяв ся, дарма, що мундур був давно розщіплений. Але як побачив він перед собою чорта, зараз защіпнув мундур на всі гудвики, встав з крісла й гречно вклонив ся.

Чим можу служити вашому високодіявольському превосходительству? — спитав він таким солодким голосом, якою від нього не лише салдати, але й офіцери ніколи не чували.

— Що до салдатської душі... — процідив чорт крізь зуби, розлягаючи ся на кріслі, в той час як господар лишив ся стояти. — Чи не гадаєте ви, полковнику, що для салдата душа — тільки перешкода в службі?

— Так, так! Свята правда! — сказав горячо полковник, і очі в нього засвітили ся, а лице налило ся кровю. — Закон каже: щоби бути добрим салдатом, сліпо слухай ся начальства. А хиба може він слухати ся сліпо, коли він має людську душу? Чоловік з душею боїть ся погубити душу, боїть ся але зробити; він думає, а салдат не повинен думати; звелили рідну матір застрілити — стріляй!

— Так чого ж ви терпите у салдата душу!

— Я терплю? — здивував ся полковник. Вибачайте! Скільки разів докладавав про знищене салдатської душі, і само вище начальство думає про се. Але способів відповідних нема. Нічого не виходить. Чи я ж не старав ся! Чим лише не нищив сю душу! — і наукою й мукою; годував так, що просто диво в чім лиш душа тримаєть ся, але всеж тримаєть ся! Тримаєть ся проклята!

— Ну ні, се не те, — сказав чорт і засміяв ся. — Коли ви будете морити салдата голодом доти, доки в ньому й душа перестане тримати ся, так він помре, й більше нічого! Вам се, розумієть ся, добре, бо економія велика; але справа з душею не посунеть ся наперед. Ні, треба, щоби салдат лишив ся живий, треба навіть відгодувати його, але душу в нього треба вкрасти.

— Так, але як, ваше високодіявольське превосходительство? Як?

— Се вже не ваш клопіт. Ви поручіть сю справу полковому попови; він і вкраде.

У полковника від радісної несподіванки аж віддих у грудях спер ся. Він роззявив рота, вибалушив очи й на хвилину не міг вимовити й слова. Потім ударив себе по лобі й сказав:

— Дійсно! Адже як просто! А я, дурень, і не подумав про се!

— Тільки ось що... — Знову заговорив чорт в задумі, — що дати на місце сеї душі? Адже годі чоловіка лишити з порожнім місцем; треба що небудь в нього вложити замість душі...

— Про се ви вже не турбуйте ся. Се в; се вже готове — присягою підмінити душу — найкраще буде.

Чорт замислив ся.

Бачите, — почав він, помовчавши, — слова там такі є... ніби не підходять до нашого сатаринського діла: „обіцяю й присягаю всемогучим богом, перед святим його євангелієм!! Адже душі ми для його сатаринської величності здобуваємо, в його високім імені виступаємо, а там маєте — імя боже й євангеліє...

— Ах, ах! ах! — Заахав полковник і навіть руками замахав. — Вибачте мені мою салдатську отвертість, але ви, ваше високодіавольське превосходительство, як мала дитина кажете! Що за біда, які в присязі слова? Хиба в словах суть? Не в словах штука, які салдат вимовляє, а в ділах, які ради тих слів робить. Коли ж він, роблячи діавольські діла, буде думати, що його оправдане в тих божественних словах, які він ви-

мовляє в присязі, то тим краще, — тим певнійше він свою душу погубить!

Поки полковник говорив, притискаючи руки до серця, чорт дивив ся на нього зі здивованєм. — От паскудна душа! — думав він, — самого чорта в паскудстві перейшов! Як би він і мене не ковтнув!.. Але ні, жартуєш! Руки короткі!

Подумати все се чорт подумав, але на голос не вимовив. Навпаки, він радісно скочив з крісла, вдарив полковника на плечу, притяг до себе й поцілував.

— Молодець! — гукнув він. — Бути тобі корпусним командиром! Самій сатанинський величності про тебе скажу!

Від такої начальницької ласки у полковника аж мурашки шкірою пішли, а хоч від чортівського поцілунку почало його нудити, одначе він стримав ся й лише острогами двенькнув.

— Ну, сказав військовий чорт, — до праці! А мені треба далі в інших справах.

Сказав се і зник.

А полковник узяв ся до справи. Послав по полкового попа, доручив йому текст присязи; обговорили вони все. випили й закусили, батюшка перцівку полковника похвалив.

— Люблю сей напій, сказав він, ціна майже та сама, як і очищеної, але смутку наганяє більше!

— Ось ви кажете, батюшко, що „смуток наганяє“, а мені дав приви́дність, — сказав полковник.

— А я що ж кажу? І я кажу те саме. Адже се від чоловіка залежить. Візьмім, наприклад,

соціалістів і революціонерів, сих виродків пекла! Тому що нутро у них розбійницьке, вони перцівки й не вживають, бо не можуть знести смутку; але для нас з вами, наприклад, як для людей богобоязливих і з чистою совістю, навіть смуток дає втіху.

* * *

Надійшов піст, почав салдат говіти.

Саме перед тим пустили його на вільну роботу. Трафила ся йому добра робота: на сусідного фабриканта з себе жили тягти.

Витягнув він з себе жил на дванадцять сажнів і одержав за се рубель і двацять копійок. За шістьдесят копійок купив наливки фельдфебели, яку приобіцяв йому, як що він внесе його до списку тих, що йдуть на відпустку; за сорок копійок купив очищеної взводному за те, що промовив на його користь фельдфебели, п'ятнадцять копійок рішив дати попови за говіне, три копійки на свічку, а дві копійки лишили ся йому на власні потреби.

Ось прийшов він на сповідь, ударив поклін до землі, поклав свої пять копійок на налой і чекає. А піп зітхнув з глибини своєї бездонної утроби, звів очи до гори й каже:

— Чи розумієш, сину мій, до якого великого таїнства ти приступаєш? Сам Господь нині тут перебуває й тебе слухав. Тому мавш ти в страху і покорі великій розкрити свою душу й виложити її перед мене!

Каже він се, а сам в руках друковану присягу тримає; і як тільки салдат перед ним розкрив ся й виложив на налой свою душу, як він її лівою рукою закріп, а правою на її місце в салдата присягу вложив.

Потім прикрив його епітрахілю, проказав молитву — іди!

Пішов салдат і чує, — ніби йому в груди осиковий кілок вбито. Що се, гадає, таке? По сповіди легше має бути, а йому багато тяжше. Та нічого не поробиш — прийшов до казарми, ліг.

А піп теж не дримає. Встиг уже до полковника прибігти.

Ось вона, — каже — салдатська душа. Прощу взяти!

Подивив ся на неї полковник і замкнув до казенної скрині.

Тільки й бачив салдат свою душу!

А полковник, заволодівши салдатською душою, почав задавати йому задачі.

Насамперед він звелів доносити йому про все, що робить ся й говорить ся в роті, щоби не було „шкоди для інтересу його величності“.

Потім послав побити прикладом салдатського брата, який на сусідній фабриці забастовку проголосив.

Потім звелів побратати ся з хулїганом Іванком Каїном і в кумпанії з ним ограбувати жидівський склеп, а самого жида з жінкою і двома дітьми забити, на славу російської зброї, лютою смертю.

Далі, пригадавши салдатови, що той обіцяв „для свояцтва і дружби проти служби й присяги не виступати“, — вислав його полковник до рідного села сікти рідного батька за те, що той хотів повернути заграбовану поміщиком землю.

Потім звелів розстріляти свого ж брата-салдата за те, що той не витерпів знущання над собою офіцерів.

Нарешті, коли в місті не знайшло ся ката, що схотів би повісити неповнолітнього хлопця, якого полевий суд засудив на смерть за те, що він бажав добра народови, полковник поручив виконати кару салдатови.

І все салдат робив. А коли його питали, як йому совість дозволяє все виробляти, він відповідав:

— А щож — присяга!

І так воно може довго би тягнуло ся, але послі одного разу полковий командир салдата в карній експедиції прочи латиша, який від німецького барона своєю прадідівську землю відбирав. Як побачив латиш, що салдат уже на нього націлив ся, то подумав, що замість йому самому помирати, хай краще вмере його вбивця, та й тарахнув салдатови з мавзера кулею просто в серце. І прийшов тут салдатови кінець.

Взяли салдата, поклали в трумну й почали хвати. Та не як небудь, а з музикою й вобними почестями.

А полковий піп навіть промову виголосив, в якій сказав, що „сей христовлюбивий воїн, яко розбійник, вже нині буде з Христом в раю!“

Лежить салдат у трумні й тішить ся. „Ось, — думає, — хоч і жив я собачим житєм і згинув ні за понюх табаки, за те ховають добре і до раю я піду“.

Зачекав він до ночі, а там виліз з могили та й гайда — просто до неба.

Чи довго, чи коротко він ішов, аж нараз бачить — світло якесь невідоме. Глянув, аж перед ним райська брама. Став він по військовому й застукав легенько. Зараз відчинила ся в брамі фіртка й виглянув дідусь з добрими-предобрими очима, а як глянув на салдата, стало йому легко й гарно. А був се святий Петро, що має ключі від райської брами.

— Чого хочеш, служивий? — запитав він.

— Так що великому цареві імператорови, самодержцю всеросійському й законному його імператорської величності всеросійського престолу наслідникови служив, не жалуючи життя свого, до останной кроплі крови, а тому покійно прошу пропустити в райське житє.

— А покажи душу.

Салдат вийняв з себе присягу й подав її святому. Святий Петро мовчки глянув на нього, потім на присягу, потім знову на салдата, і нараз лице його стало сумне, а з очей потекли сльози. — Бідний ти, бідний! — сказав він, хитаючи головою. — Та хіба ж се душа? Се казенна присяга й нічого більше!

Салдат, як і давнійше, стояв по військовому, мовчав і лише часто-часто моргав очима.

Ні, голубчику, — сказав святий сумним голосом, — сюди бездушних не приймають.

Він тяжко зітхнув і замкнув фіртку. Салдат оглянув ся навколо себе і побачив, що світло зникло й навколо нього була пітьма. І знову він почув, ніби у нього в грудях забито осиковий кілок. Потім він почав холодіти й трясти ся, а коли холод дійшов до серця, то стало так незносно, що захотіло ся крикнути; але голосу не було. Він хотів заплакати, але й сліз не було.

Довго він так стояв, повний страшної муки. Нарешті, не маючи сили довше її вносити, скрикнув він глухим голосом:

— Що ж мені тепер робити?

Слабе світло знову зявило ся перед ним — то святий Петро знову відчинив фіртку.

— Іди й шукай свою душу, — сказав він; — коли знайдеш — твоє діло не пропаде!

Салдат повернув ся знову серед темряви і пішов назад на землю. Осиковий кілок сверлував йому груди; здавало ся, що до кожної ноги були привішені стопудові тягари...

Але він ішов.

Братця, побажаємо йому, щоби він як найшвидше знайшов свою душу!

Вийшли з друку такі книжки:

1. М. Михайленко — Національне питання в Росії й війна.
2. М. Михайленко — Росія й Україна.
3. М. Залізняк — Самостійна Україна — не-соціалістичне гасло?
4. М. Залізняк — Українці, Росія й війна.
5. М. Михайленко — „Визвольні маніфести“ російського уряду в теперішній війні.
6. Ю. Ручка — Російські соціалісти й тепе-рішня війна.
7. В. Лібкнехт — Чи Європа має скозачіти?
8. С. Дікштайн — Хто з чого живе?
9. Ф. Волховський — Казка про салдатську душу.
10. Ф. Волховський — Казка про неправед-ного царя, друге українське видання.
11. Ф. Волховський — Як мужик стає дов-жником у всіх.
12. М. Драгоманів — Віра і громадські справи, друге українське видання.
13. В Швачка — Чому позичали віру.
14. В. Рюминський — Повстане селян в Англії.
15. М. Лозинський — Українська Галичина, — окремий коронний край.

Chrysomelid Beetles